

Zbigniew Janczewski

Ewolucja przepisów dotyczących pogrzebu kościelnego od Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 43/1-2, 123-140

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ZBIGNIEW JANCZEWSKI

EWOLUCJA PRZEPISÓW DOTYCZĄCYCH POGRZEBU KOŚCIELNEGO OD KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO Z 1917 R.

Wstęp

Dzień śmierci jest dla chrześcijanina dopełnieniem nowych narodzin rozpoczętych kiedyś na chrzcie św. Kościół, który podczas ziemskiej pielgrzymki troszczył się o wiernego towarzyszy mu na końcu tej drogi. aby teraz ofiarować Ojcu. Posługa Kościoła winna jasno wyrażać rzeczywistą łączność ze zmarłym oraz ożywiając uczestnictwo zgromadzonej podczas obrzędów wspólnoty głosić życie wieczne¹.

Rok 1917 należał do przełomowych w historii prawodawstwa kościelnego. Wtedy ukazał się bowiem pierwszy Kodeks Prawa Kanonicznego. Nie mogło w nim oczywiście zabraknąć przepisów związanych z jednym z najważniejszych momentów życia człowieka – ze śmiercią, a dokładniej z odprowadzeniem ciała zmarłego na tzw. miejsce wiecznego spoczynku i związanych z tym ceremonii. Przepisy dotyczące pogrzebu ukazywały się również później, także po Soborze Watykańskim II. Ostatnim dokumentem regulującym w Kościele rzymsko-katolickim omawianą kwestię jest Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku. W niniejszym artykule spróbujemy prześledzić zmiany zachodzące w prawodawstwie kościelnym dotyczące pogrzebu w tym właśnie okresie.

1. Zagadnienia ogólne

W sprawowaniu pogrzebu Kościół obchodzi z wiarą misterium paschalne Chrystusa, modląc się, aby zmarli wszczępieni w Jego śmierć i zmartwychwstanie wraz z Nim przeszli do życia wiecznego. Pogrzeb stanowi więc jedną z form duchowej pomocy zmarłym, będąc jednocześnie pociechą dla żywych, płynącą z nadziei w nowe życie.

¹ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, n. 1682-1684.

1. 1. Pojęcie pogrzebu kościelnego

Pogrzeb kościelny to ogół czynności i modlitw liturgicznych, przepisanych przy chowaniu wiernych zmarłych. Cześć dla ciała zmarłego chrześcijanina wypływa z faktu, iż było ono świątynią Ducha św². Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r.³ w kan. 1215 nakazywał, aby o ile nie zajdzie ważna przyczyna przed pochowaniem zmarłego przenieść jego zwłoki z miejsca na którym się znajdują, do kościoła i tam odprawić przepisane przez księgi liturgiczne nabożeństwo pogrzebowe. Obrzędy mogą być zróżnicowane, w zależności od miejscowych warunków. Są one określone w wydanym po Soborze Watykańskim II *Ordo exequiarum*, ogłoszonym dekretem Kongregacji Kultu Bożego w dniu 15.08.1969 r.⁴

Zazwyczaj obrzęd pogrzebowy obejmuje trzy stacje:

- a) w domu zmarłego,
- b) w kościele, zawierającą Mszę św. pogrzebową, której nie wolno odprawić w Wielki Czwartek, Piątek i Sobotę, w uroczystości nakazane oraz w niedziele adwentu, wielkiego postu i okresu wielkanocnego,
- c) na cmentarzu.

Druga forma pogrzebu przewiduje tylko dwie stacje:

- a) w kaplicy cmentarnej,
- b) przy grobie,

przy czym Msza św. podczas której w kościele nie ma ciała zmarłego odprawiana jest przed pogrzebem lub też bezpośrednio po nim.

Forma trzecia obrzędu pogrzebowego zawiera tylko stację w domu zmarłego⁵.

Aktualnie obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.⁶ w kan. 1176 postanawia, że wierni, zgodnie z przepisami prawa powinni otrzymać pogrzeb kościelny, odprawiany z zachowaniem przepisów liturgicznych.

Według niektórych kanonistów wierni nie mogą zrzec się prawa do pogrzebu kościelnego, ani też ograniczyć obrzędów pogrzebowych. Po-

² T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t.II, Olsztyn 1986, s.446.

³ Na oznaczenie tego dokumentu używam skrótu: KPK 1917.

⁴ Polski przekład tego dokumentu nosi tytuł: *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1978.

⁵ Tamże, *Wprowadzenie*, p. 4-8.

⁶ Na oznaczenie tego dokumentu używam skrótu: KPK 1983.

grzeb taki nie jest bowiem sprawą prywatną, należy do uprawnień kościelnego prawa publicznego, które nie może być uzależniane od woli osób prywatnych. Stąd też, gdyby ktoś testamentem lub też w inny sposób zarządził, by jego ciało zostało pochowane bez obrzędów liturgicznych, lub z zachowaniem tylko niektórych, rozwiązanie takie nie powinno być uwzględniane. Podobnych zastrzeżeń nie mogą wydawać krewni lub spadkobiercy zmarłego⁷.

1. 2. Sposób pochówku zmarłych

Od początków swojego istnienia Kościół stosował praktykę grzebania ciał zmarłych. Świadczą o tym katakumby w których składano ciała chrześcijan, a także zupełny brak chrześcijańskich napisów na licznych urnach z prochami, wykopanych na terenie Rzymu, pochodzących ze starożytności. Dowodem na grzebanie ciał są także liczne wypowiedzi Ojców Kościoła. Podtrzymywanie tej praktyki miało swoje uzasadnienie w zwyczaju stosowanym przez Żydów, a także w fakcie, że sam Jezus Chrystus został po śmierci złożony do grobu. Poprzez grzebanie zostaje mocniej uwypuklona wiara w powszechne zmartwychwstanie ciał⁸.

Grzebanie zmarłych nakazywał też KPK 1917 (kan. 1203). Potępiał równocześnie praktykę kremacji ciał. Stwierdzał, że jest rzeczą niegodziwą wykonanie ostatniej woli zmarłego chcącego aby jego ciało zostało poddane kremacji. Jeżeli taka wola została dołączona do kontraktu, testamentu, czy innego aktu, należało ją uznać za niedołączoną. Kodeks odmawiał również pogrzebu kościelnego osobom, które poleciły spalić swoje ciała (kan. 1240 par.1, n.5). Zakaz ten nie wypływał z przyczyn dogmatycznych, jego źródło istniało w fakcie, iż zwolennicy kremacji propagowali tę praktykę głównie w celu przeciwstawienia się chrześcijańskiej wierze o zmartwychwstaniu⁹. Stąd też dozwolona była kremacja w przypadku niemożliwości grzebania zwłok np. w czasie wojny, zarazy itp¹⁰.

⁷ Por. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t.II, wyd.3, Opole 1958, s.387; Dalej używam skrótu: Bączkiewicz.

⁸ C. Berutti, *Adnotationes*, Monitor ecclesiasticus 90(1965) s.200-207; H. Insandowski, *Kościelne prawo pogrzebowe*, Włocławek 1930, s.9-10.

⁹ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t.II, Warszawa 1979, s.373.

¹⁰ Bączkiewicz, s.377.

Ważne modyfikacje prawne dotyczące kremacji nastąpiły po ukazaniu się Instrukcji Kongregacji św. Oficjum z dnia 5.06.1964 r¹¹. W związku z nowymi okolicznościami, związanymi z realnymi trudnościami coraz częstszego braku miejsc na grzebanie ciał zmarłych i związaną z tym zmianą nastawienia propagujących kremację, złagodzone przepisy regulujące tę materię. Nie należało więc już odmawiać kremacji o ile nie została ona postanowiona dla zaprzeczenia dogmatów chrześcijańskich lub z nienawiści do Kościoła i religii. Nie odmawiało się już także uczestnictwa w sakramentach osobom, które zdecydowały się na spalenie swojego ciała po śmierci o ile nie zostało ustalone, że dokonali takiego wyboru z podanych powyżej pobudek¹². Instrukcja odwołała kodeksowe przypuszczenie co do intencji osoby polecającej spalenie swoich zwłok. Dotychczasowe prawo niejako zakładało, że taka intencja jest zawsze przeciwna wierze chrześcijańskiej, od tej pory takowe nastawienie musi być najpierw udowodnione¹³.

KPK 1983 nie wniósł zmian w omawianej kwestii. Usilnie zaleca zachowanie zwyczaju grzebania ciał zmarłych, nie zabraniając równocześnie kremacji, o ile nie została ona wybrana z pobudek przeciwnych nauce chrześcijańskiej (kan. 1176 par. 3). W ewolucji przepisów widać więc zmianę w podejściu do postępowania wiernych, których darzy się większym zaufaniem. Nie podejrzewa się ich z góry o to, iż podjęli decyzję o spaleniu swojego ciała z przyczyn antyreligijnych. Równocześnie zauważamy przystosowywanie przez Kościół prawa do potrzeby naszych czasów, w których pojawiają się coraz większe trudności ze znalezieniem wystarczającej ilości miejsca na grzebanie zmarłych, zwłaszcza na terenie dużych aglomeracji miejskich.

2. Odprawianie pogrzebu kościelnego

Kwestie dotyczące odprawiania pogrzebu są regulowane głównie przepisami liturgicznymi. Prawo kanoniczne zajmuje się jedynie niektórymi ich aspektami, takimi jak np. miejscem celebrowania nabożeństwa pogrzebowego czy też miejscem pochowania zmarłego.

¹¹ *Instructio Pia et constantem de cadaverum crematione*, AAS 56(1964) s.822-823.

¹² Tamże, p.636-637.

¹³ E. Szafronowski, *Prawo kanoniczne...*, s.375.

2. 1. Kościół nabożeństwa pogrzebowego

Kościółem nabożeństwa pogrzebowego jest świątynia do której według prawa powinno być przeniesione ciało zmarłego i odprawiona liturgia pogrzebowa. KPK 1917 przyznawał wiernym prawo wybrania dla siebie kościoła pogrzebu (kan. 1223 par. 1-2). Nie przysługiwało ono:

- a) dzieciom przed osiągnięciem przez nich dojrzałości (chłopcom przed ukończeniem 14 a dziewczynkom 12 roku życia), przy czym wyboru kościoła mogli dokonać jedynie ich rodzice lub opiekunowie,
- b) profesom zakonnym, z wyjątkiem tych, którzy byli biskupami,
- c) osobom pozbawionym używania rozumu. (kan. 1224)

Wyboru można było dokonać osobiście, lub też przez pełnomocnika wyposażonego w specjalne zlecenie (kan. 1226).

W przypadku w którym nie został wybrany kościół pogrzebu, nabożeństwo miało być odprawione w kościele parafialnym zmarłego. Gdy posiadał za życia kilka własnych parafii kościołem pogrzebu stawała się świątynia parafii, na terenie której nastąpił zgon. (kan. 1216 par. 1-2) Jeżeli śmierć nastąpiła poza własną parafią, zwłoki należało przenieść do kościoła najbliższej własnej parafii o ile można było to uczynić w sposób dogodny – pieszo. W przeciwnym razie przenosiło się je do kościoła parafii zgonu. (kan. 1218 par. 1) Gdy wierny zmarł w szpitalu, posiadającym przywilej chowania tych, którzy w nim umierali (przywilej na mocy zwyczaju lub otrzymany od miejscowego ordynariusza), a szpital znajdował się poza jego własną parafią, nabożeństwo pogrzebowe mogło być odprawione w kościele lub kaplicy szpitalnej¹⁴.

Kodeks z roku 1917 posiadał także szereg przepisów szczegółowych dotyczących kościoła pogrzebu. Kan. 1219 dotyczył kardynałów i biskupów rezydencjalnych. Jeżeli zgon kardynała nastąpił w Rzymie, liturgia pogrzebowa odbywała się w świątyni wskazanej przez papieża. Gdy śmierć nastąpiła poza Rzymem, ciało przenoszono do znakomitszego kościoła miejsca zgonu, chyba że kardynał wybrał inny kościół. Biskupi rezydencjalni, a także prałaci i opaci udzielni, administratorzy apostołscy ustanowieni na sposób stały, wszyscy aktualni rządcy diecezji, wikariusze i prefekci apostołscy na terenach misyjnych winni byli być przeniesieni do kościoła katedralnego, opackiego lub prałackiego o ile łatwo

¹⁴ S. Biskupski, *Chowanie osób zmarłych w szpitalu*, *Ateneum Kapłańskie* 37(1936) s.167-168.

można było to uczynić¹⁵. W przeciwnym razie nabożeństwo pogrzebowe miało się odbyć w znakomitszej świątyni miejsca zgonu (o ile w obydwu przypadkach nie obrali sobie innego kościoła).

Specjalne przepisy dotyczyły zakonników. Liturgia pogrzebowa profesów zakonnych i nowicjuszy była odprawiana w kościele lub kaplicy własnego domu zakonnego lub przynajmniej zakonu (chyba, że wybrali inny kościół pogrzebu). Gdy śmierć nastąpiła daleko od domu, tak że bez trudności nie dało się sprowadzić ciała, kościołem pogrzebu stawał się kościół parafii zgonu. (kan. 1221 par. 1-2) podobnie rzecz się miała ze świątynią pogrzebu zakonnic i nowicjuszek zakonu lub zgromadzenia wyjątego spod jurysdykcji proboszcza. Kościołem pogrzebu zakonnic i nowicjuszek nie wyjątych spod jurysdykcji proboszcza była ich świątynia parafialna. (kan. 1230 par. 1-5)

Nabożeństwo pogrzebowe osób, na stałe przebywających w seminarium (np. rektora, alumnów, służby itd.) odbywało się w kościele lub kaplicy seminaryjnej (kan. 1222).

Przepisy dotyczące pogrzebu papieża znajdowały się w Konstytucji *Vacantis Apostolicae Sedis* papieża Piusa XII. Postanawiają one, że jeżeli papież nie wybrał innej świątyni, nabożeństwo pogrzebowe odbywa się w Bazylice św. Piotra w Rzymie. Gdy jednak zmarł poza Rzymem kolegium kardynalskie ma obowiązek sprowadzić zwłoki do Bazyliki św. Piotra¹⁶. Aktualnie obowiązujące normy prawne są umieszczone w Konstytucji apostolskiej Pawła VI *Romano Pontifici eligendo* z 1.10.1975 r. Przepisy dotyczące kościoła w którym odbywa się liturgia pogrzebowa papieża nie zmieniły się jednak w porównaniu z poprzednim dokumentem¹⁷.

KPK 1983 wniósł pewne zmiany dotyczące kościoła pogrzebu. Wyboru kościoła swojego pogrzebu mogą dokonać wszyscy wierni – za wyjątkiem zakonników lub członków stowarzyszenia życia apostolskiego i osób nie mających używania rozumu – a także osoby do których należy troska o pogrzeb zmarłego. Dla przygotowujących pogrzeb nie jest już potrzebne żadne pełnomocnictwo¹⁸. (kan. 1177 par. 1-2 i kan. 1179). Do odprawienia nabożeństwa pogrzebowego poza kościołem parafialnym zmarłego potrzebna jest zgoda zarządzającego świątynią w którym od-

¹⁵ Bączkiewicz, s.390.

¹⁶ Tit. I, c.5, AAS 38(1946) s.74.

¹⁷ AAS 67(1975) n.29.

¹⁸ E. Szafronowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t.IV, Warszawa 1986, s.194.

będzie się nabożeństwo oraz powiadomienie własnego proboszcza (kan. 1177 par. 2). Trzeba zauważyć, iż prawodawca domaga się tutaj jedynie powiadomienia, a nie wyrażenia zgody¹⁹.

Kodeks znosi też wymóg przeniesienia do własnej parafii ciała osoby zmarłej poza tą parafią (wymóg taki istniał o ile można było to uczynić w sposób dogodny pieszo) (por. kan. 1177 par. 3).

Nabożeństwo pogrzebowe osób zakonnych lub członków stowarzyszenia życia apostołskiego ma być z reguły odprawiane we własnym kościele lub kaplicy (kan. 1179). Nie ma już więc zakonnic nie wyjętych spod jurysdykcji proboszcza, których ceremonie pogrzebowe musiały odbywać się w ich świątyni parafialnej.

Zmiany w przepisach kościelnych, dotyczących świątyni w której odbywa się nabożeństwo pogrzebowe poszły więc w kierunku wprowadzania istotnych ułatwień, takich jak swobodniejsza możliwość wyboru takiego kościoła czy też rezygnacji z konieczności posiadania przez osoby przygotowujące pogrzeb pełnomocnictwa na przeniesienie ceremonii do innej świątyni pogrzebu.

2. 2. Miejsce pochowania zmarłego

Kan. 1231 par. 1 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. podawał ogólną zasadę, iż ciało zmarłego należy pochować na cmentarzu kościoła, w którym odprawiono nabożeństwo pogrzebowe. Jednakże wierni mogli wybierać sobie cmentarz swojego pochówku (kan. 1223). Pochówek na innym cmentarzu niż własnej parafii był możliwy o ile nie sprzeciwiały się temu osoby, którym cmentarz podlegał (kan. 1228 par. 1). Zmarłych posiadających grobowiec rodzinny, którzy nie dokonali wyboru cmentarza byli chowani w tymże grobowcu, o ile nie sprawiało to większych trudności (kan. 1229). Żona nie rozłączona prawnie od męża miała być pochowana w grobowcu męża, jeżeli posiadała kilku mężów, w grobowcu ostatniego z nich. Zwłok męża nie należało chować w grobowcu żony, chyba że taka była jego wola. W przypadku posiadania kilku grobowców decyzyja o pochówku należała do rodziny lub spadkobierców (kan. 1229 par. 2-3)

Zgodnie z Konstytucją *Romano Pontifici eligendo* miejscem pochowania ciała biskupa Rzymu jest Bazylika św. Piotra²⁰. Kardynałów będą-

¹⁹ Tamże.

²⁰ Dok. cyt., n. 28-29.

cych biskupami rezydencjalnymi chowa się w ich kościele katedralnym, a gdy zgon nastąpił w Rzymie w kościele własnego tytułu. W przypadku zgonu poza Rzymem miejscem pochówku jest znakomitsza świątynia danej miejscowości. Biskupi diecezjalni, opaci i prałaci udzielni, administratorzy apostołscy oraz prefekci i wikariusze apostołscy byli grzebanii we własnym kościele katedralnym (o ile nie mieli innej woli). Jeżeli ich ciała bez trudności nie można było przewieźć do katedry miejscem pochówku stawał się znakomitszy kościół danej miejscowości. Biskupów tytularnych (także pomocniczych) grzebano w kościele, a gdy nie było takiego zwyczaju stosowano przepisy ogólne tak jak do innych wierznych²¹. Miejscem pochówku profesów zakonnych i nowicjuszy był zgodnie z KPK 1917 cmentarz zakonny, lub też gdy takiego nie było cmentarz parafialny według przepisów ogólnych (kan. 1221).

Kodeks prawa kanonicznego papieża Jana Pawła II z 1983 r. nie wniósł poważniejszych zmian odnośnie do omawianej kwestii. Zmieniła się pozornie zasada ogólna, postanawiająca iż zmarły winien być pochowany nie jak dawniej na cmentarzu kościoła w którym miało miejsce nabożeństwo pogrzebowe, lecz na własnym cmentarzu parafialnym (kan. 1180 par. 1). Paragraf drugi tegoż kanonu zezwala jednak na wybór swojego miejsca pochówku. Przyglądając się bliżej starej i nowej regulacji dochodzimy do wniosku, że poza innym sformułowaniem miejsce grzebania pozostało w rzeczywistości to samo. Cmentarz nabożeństwa pogrzebowego był bowiem dawniej zazwyczaj (gdy wierny nie wybierał innego kościoła lub nie umierał poza swoją parafią) cmentarzem parafialnym zmarłego.

2. 3. Szafarz pogrzebu

Omawiając tematykę dotyczącą szafarza pogrzebu trzeba wziąć pod uwagę zarówno normy kodeksowe, przepisy zamieszczone poza kodeksami, a także stosowaną powszechnie praktykę²². KPK 1917 postanawiał, że o ile nie zachodzi ważna przeszkoda, prawem i obowiązkiem własnego proboszcza jest prowadzenie nabożeństwa pogrzebowego parafianina, zmarłego na terenie swojej parafii (kan. 1215). Jeżeli śmierć nastąpiła gdzie indziej, proboszcz również posiada taki obowiązek, o ile zwłoki

²¹ H. Insandowski, dz. cyt., 125-126.

²² E. Sztafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego...*, s.198.

bez trudności mogą być przeniesione do kościoła własnej parafii (kan. 1230 par. 2). Gdy taka trudność występuje, pogrzeb odprawia przybyły do danego miejsca tenże proboszcz własny (po zawiadomieniu proboszcza miejscowego), lub też proboszcz miejscowy²³.

Pogrzeb osoby, odbywający się w świątyni wybranej, poza własną parafią, prowadzi rządcą tego kościoła (kan. 1230 par. 3-4).

Nabożeństwo pogrzebowe za papieża, zgodnie z konstytucjami, wcześniejszą – *Vacantis Apostolicae Sedis* (n. 29) i obecnie obowiązującą – *Romano Pontifici eligendo* (n. 28-29) odprawiają kardynałowie. Liturgię pogrzebową za kardynała zmarłego w Rzymie prowadzi dziekan kolegium kardynalskiego (o ile papież nie wyznaczył kogoś innego). Odprawianie nabożeństwa za kardynała, którego zgon nastąpił poza Rzymem, w jego stolicy biskupiej należało do prałatów i kanoników kapituły katedralnej. Gdy zmarł gdzie indziej, pogrzebowi przewodniczył rządcą znakomitszego kościoła miejsca zgonu. (kan. 1230 par. 6)

Podobnie rzecz się miała z pogrzebem biskupa rezydencjalnego – gdy umierał w mieście biskupim – pogrzeb prowadzili prałaci i kanonicy kapituły katedralnej, kiedy zaś w innym miejscu, a zwłok bez trudności nie dało się przenieść do katedry, pogrzebowi przewodniczył rządcą znakomitszego kościoła miejsca zgonu. Tę samą zasadę stosowało się do opatów i prałatów udzielnych, a także wikariuszy i prefektów apostołskich. Nabożeństwu za zmarłego biskupa tytularnego z zasady winien przewodniczyć właściwy jemu proboszcz, jednakże zwyczajowo czyni to biskup lub jego delegat²⁴. KPK 1917 nie wspominał nic o nabożeństwie pogrzebowym za zmarłego proboszcza.

Szczególne przepisy dotyczyły zakonników łącznie z nowicjuszami i osobami na stałe przebywającymi w domu zakonnym. Gdy śmierć nastąpiła w domu szafarzem pogrzebu stawał się przełożony zakonu kleryckiego, w zakonach zaś laickich – kapelan lub miejscowy proboszcz. Gdy śmierć nastąpiła poza domem a ciała nie przenosiło się do kościoła własnego zakonu, pogrzebowi przewodniczył proboszcz parafii zgonu. (kan. 1221)

Dla zmarłych w seminarium duchownym szafarzem nabożeństwa pogrzebowego jest rektor seminarium (kan. 1222).

Posoborowe obrzędy pogrzebowe wprowadziły pewne innowacje w omawianej kwestii. Zezwoliły diakonom na przewodniczenie obrzę-

²³ Bączkowicz, s.398.

²⁴ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne w okresie...*, 395.

dom pogrzebowym, a także upoważniły Konferencje Biskupów do dopuszczania osób świeckich do sprawowania tychże obrzędów²⁵. Warto dodać, że Konferencja Episkopatu Polski na mocy powyższych uprawnień zezwoliła katolikom świeckim na przewodniczenie obrzędom w domu zmarłego, a także procesji do kościoła. Sytuacja taka może mieć miejsce po otrzymaniu upoważnienia od miejscowego proboszcza, w miejscowościach bardzo odległych od kościoła, gdy niemożliwa jest obecność kapłana lub diakona²⁶.

Aktualnie obowiązujący KPK 1983 nie wniósł znaczących zmian odnośnie do szafarza pogrzebu. Jedyne przepisy bezpośrednio poruszające tę kwestię znajduje się w kan. 1179. Czytamy w nim, że w instytutach lub stowarzyszeniach kłeryckich nabożeństwo pogrzebowe odprawia przełożony, w pozostałych przypadkach kapelan. Nie ma więc tu już mowy o miejscowym proboszczu. Inne wytyczne dotyczące szafarza wpływają pośrednio z pozostałych kanonów. Szafarzem liturgii pogrzebowej jest generalnie proboszcz miejscowy kościoła lub wikariusz parafialny. Trzeba też mieć na uwadze normy pozakodeksowe, a także wytworzoną praktykę, między innymi dotyczącą pogrzebów biskupów i innych duchownych. I tak z reguły pogrzebowi biskupa przewodniczy zwyczajowo inny biskup, natomiast kapłana – biskup lub kapłan przez biskupa wyznaczony (np. dziekan, pracownik kurii)²⁷.

Zmiany, które dokonały się w przepisach dotyczących szafarza pogrzebu poszły więc w kierunku poszerzenia grona osób mogących przewodniczyć ceremoniom. Zgodzono się na dopuszczenie do tej grupy diakonów, a także osoby świeckie, które według nauczania Soboru Watykańskiego II z racji przyjętego chrztu uczestniczą w kapłaństwie wspólnym.

2. 4. Ofiary składane z racji pogrzebu

KPK 1917 w kan. 1234 par. 1 polecał, aby miejscowi ordynariusze sporządzili dla swoich terytoriów wykaz opłat pogrzebowych, po wysłuchaniu wcześniej zdania kapituły katedralnej, a także według swego uznania opinii dziekanów i proboszczów miasta biskupiego. Trzeba było przy tym uwzględnić prawne zwyczaje partykularne oraz wszelkie okoliczno-

²⁵ *Obrzędy pogrzebu...*, Wprowadzenie, n. 9.

²⁶ Dokument został zamieszczony w *Wprowadzeniu do Obrzędów pogrzebu*, s.20.

²⁷ E. Szafronowski, *Podręcznik prawa kanonicznego...*, s.199.

ści osób i miejsc. Jeżeli w wykazie zostało podane kilka klas pogrzebów, to osoby zainteresowane mogły swobodnie wybrać sobie jedną z nich (kan. 1234 par. 2). Istniał jednocześnie zakaz żądania za pogrzeb większej kwoty niż podana w taksie diecezjalnej (kan. 1235 par. 1).

Jeżeli nabożeństwo pogrzebowe zostało odprawione poza kościołem parafii własnej zmarłego, część opłat pogrzebowych (zwana częścią parafialną) musiała zostać przesłana proboszczowi zmarłego. W przypadku gdy ktoś posiadał kilka parafii własnych a pogrzeb odprawiano gdzie indziej, część parafialną dzielono pomiędzy wszystkich proboszczów własnych. (kan. 1236) Wysokość kwoty stanowiącej część parafialną miała być określona w taksie diecezjalnej. Jeżeli kościół parafii własnej i świątynia nabożeństwa pogrzebowego należały do różnych diecezji, część parafialną obliczało się według taksy obowiązującej w kościele pogrzebu (kan. 1237 par. 3).

Poprzedni kodeks zastrzegał, aby osoby biedne były chowane bezpłatnie przy sprawowaniu nabożeństwa zgodnego z przepisami liturgicznymi i statutami diecezjalnymi (kan. 1235 par. 2).

Po Soborze Watykańskim II nastąpiły poważne zmiany w kwestii opłat pogrzebowych. Zdezaktualizowało się pojęcie taksy diecezjalnej. Instrukcja o pasterskim posługiwaniu biskupów *Ecclesiae imago* stwierdza, że o ile Konferencja Biskupów nie wyda dla całego terytorium jakiegoś zarządzenia, biskup powinien zabiegać o to aby w całej jego diecezji przynajmniej ograniczać, domagania się od wiernych taksy z racji udzielania sakramentów oraz sakramentaliów. Równocześnie ma on pouczać wiernych o znaczeniu ofiar składanych Bogu i przeznaczanych przez Kościół na potrzeby kultu Bożego, utrzymanie duchownych i wspieranie ubogich²⁸.

Wobec mocno akcentowanej równości wszystkich członków Ludu Bożego przestały także istnieć klasy pogrzebów. Poza wyróżnieniem, którego źródłem jest urząd liturgiczny albo przyjęte święcenia, oraz poza honorami należnymi władzom świeckim w liturgii pogrzebowej nie należy dzisiaj okazywać szczególnych względów osobom prywatnym lub stanowiskom²⁹. Nieaktualne stały się też przepisy dotyczące tzw. części parafialnej³⁰.

²⁸ *Directorium de pastoralis ministerio episcoporum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1973, n.88.

²⁹ *Wprowadzenie do Obrzędów pogrzebu*, n. 20.

³⁰ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne...*, s.398.

Kodeks z 1983 r. podaje zasadę według której wysokość ofiar składanych z racji pogrzebu określają aktualnie wspólnie biskupi danej prowincji. Kiedy taka regulacja nie została dokonana należy uwzględnić zwyczaj diecezjalny. (kan. 1264) W polskich warunkach brakuje wyżej wspomnianych regulacji. Sprawę należy ustawić w ten sposób, że wszyscy wierni mają prawo do pogrzebu (o ile sami się go nie pozbawili), natomiast osoby, które na to stać powinny poczuwać się do złożenia ofiary, odpowiedniej do ich zamożności lub zwyczaju panującego w parafii³¹.

2. 5. Akt zgonu

Kan. 1238 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. postanawiał, że minister, czyli kapłan prowadzący w miejscu zgonu księgi metrykalne miał obowiązek zapisania w księdze zmarłych imię i nazwisko oraz wiek zmarłego, imię rodziców i współmałżonka, datę śmierci, szafarza sakramentów udzielonych zmarłemu przed śmiercią, a także datę i miejsce pochówku³².

Obecny kodeks również nakazuje sporządzenie aktu w księdze zmarłych. Ma on być zgodny z postanowieniami prawa partykularnego. (kan. 1182) W Polsce spisuje się go aktualnie nie w parafii zgonu lecz w tej, z której duszpasterz celebryje nabożeństwo pogrzebowe. Do spisania aktu potrzebny jest stosowny dokument, czyli karta zgonu, wystawiona przez lekarza zgodnie z obowiązującymi przepisami państwowymi. Otrzymuje ją rodzina zmarłego w celu załatwienia koniecznych formalności w urzędzie stanu cywilnego i w zarządzie cmentarza. Karta zgonu jest równocześnie zezwoleniem na pochowanie zwłok³³.

W razie braku lekarskiej karty zgonu, do sporządzenia parafialnego aktu zgonu wystarczy wyciąg z cywilnego aktu zgonu, spisane po przedstawieniu karty zgonu lub po jego naocznym stwierdzeniu. Nie można spisać aktu parafialnego jedynie na podstawie orzeczenia sądowego o uznaniu kogoś za zmarłego³⁴.

³¹ E. Szałafowski, *Podręcznik prawa kanonicznego...*, s.200.

³² Bączkiewicz, s.408.

³³ Por. *Prawo o aktach stanu cywilnego*, art. 51-58, *Dziennik Ustaw* z 1955 r., nr 25, poz. 151 i późniejsze zmiany: *Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej* z dn. 3.08.1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny, *Dziennik Ustaw* nr 39, poz. 202; *Zarządzenie Ministra Gospodarki Komunalnej* z dn. 27.09.1962 r. w sprawie treści i sposobu wypełniania kart zgonu, *Monitor Polski* nr 77, poz. 357.

³⁴ T. Pawluk, dz. cyt., s.449.

3. Osoby którym udziela się lub odmawia prawa do pogrzebu

Pogrzeb kościelny, złożony ze specjalnych obrzędów liturgicznych oraz ze złożenia ciała zmarłego w grobie jest aktem kultu religijnego. Stąd też Kościół stawia pewne wymogi od wypełnienia których uzależnia prawo do takiego sposobu pogrzebania.

3. 1. Prawo do pogrzebu kościelnego

Już KPK 1917 stwierdzał, że prawo do pogrzebu kościelnego przysługuje wszystkim ochrzczonym o ile wyraźnie nie zostali tego prawa pozbawieni (kan. 1239 par. 3). Podstawą uprawnienia jest więc przynależność do Kościoła płynąca z przyjęcia chrztu św. Kodeks zaliczał katechumenów którzy bez własnej winy umarli bez tego sakramentu, do grupy osób ochrzczonych (przypuszczając przyjęcie przez nich chrztu pragnienia), zezwalając w tym przypadku na pogrzeb kościelny (kan. 1239 par. 2). Komentatorzy przyznawali również prawo takiego pogrzebu dzieciom zmarłym wraz z matką w jej łonie lub przy okazji porodu i pochowane z nią w tej samej trumnie³⁵.

Poważną zmianę wprowadziło w tej sprawie prawodawstwo posoborowe. Mszał rzymski z 1970 r. zezwolił na pogrzeb dziecka zmarłego przed chrztem. Uzależnił to jednak od posiadania przez jego rodziców pragnienia ochrzczenia dziecka oraz od zezwolenia ordynariusza miejsca, udzielonego po rozważeniu okoliczności w aspekcie duszpasterskim³⁶. Konferencja Episkopatu Polski zezwoliła na katolicki pogrzeb wszystkich dzieci zmarłych przed przyjęciem chrztu w naszym kraju, o ile oczywiście rodzice posiadali pragnienie ich ochrzczenia³⁷.

Następna duża zmiana pojawiła się wraz z wejściem w życie KPK 1983. Kan. 1183 powtarzając wcześniejsze zezwolenia na pogrzeb katechumenów i dzieci nieochrzczonych, dodaje zupełną nowość – pogrzeb kościelny niekatolików ochrzczonych. Ochrzczeni, przynależący do jakiegoś Kościoła lub wspólnoty kościelnej niekatolickiej mogą po śmierci otrzymać pogrzeb kościelny, jeżeli nie było u nich przeciwnej temu woli i nie ma ich własnego szafarza, który mógłby celebrować pogrzeb. Konieczne

³⁵ Bączkowicz, s.409.

³⁶ *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli p. VI promulgatum*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1970, s.885.

³⁷ *Wprowadzenie do Obrzędów pogrzebu*, s.20.

jest także zezwolenie ordynariusza miejsca pogrzebu katolickiego³⁸. Każdy przypadek powinien oczywiście być traktowany indywidualnie. Przeciwna wola musi być wyraźnie ustalona, trzeba tu jednak brać pod uwagę nie tylko bezpośrednie wypowiedzi zmarłego na ten temat, ale całą jego postawę religijno-moralną. Gdy ktoś przykładowo wyrażał swoją niechęć do Kościoła katolickiego, to wolno przypuszczać, że nie życzył sobie aby szafarz tego Kościoła przewodniczył jego nabożeństwu pogrzebowemu³⁹.

3.2. Pozbawienie prawa do pogrzebu

Pozbawienie takiego prawa następuje wyłącznie w ściśle określonych przez Kościół przypadkach. Posiada ono z jednej strony charakter wychowawczy w stosunku do osób żyjących, z drugiej zaś w pewnym sensie karny, w stosunku do zmarłych. Stanowi swego rodzaju *karę* w odniesieniu do tych, którzy za życia dopuścili się wyraźnego przestępstwa, lub też nie żyli w jedności i wspólnocie z Kościołem. Nie jest to oczywiście kara w sensie ścisłym, bo też i osoby które zmarły nie podlegają już bezpośrednio władzy Kościoła⁴⁰. Stąd też KPK 1917 w kan. 1240 par. 1 wyraźnie zaznaczał, że pogrzebu kościelnego odmawia się jedynie wtedy, gdy dane osoby nie wyraziły przed śmiercią żadnych oznak skruchy. Według prawa kodeksowego należało pozbawić pogrzebu;

1. Osoby, które zmarły bez przyjęcia chrztu (kan. 1239 par. 1).
2. Notorycznych apostatów od wiary chrześcijańskiej, należących do sekty heretyckiej, schizmatycznej, masonerii, lub innych tego rodzaju stowarzyszeń (kan. 1240 par. 1, n. 1). Na równi z apostatami traktowano tych, którzy wyznawali doktrynę materialistyczną i antychrześcijańską, szczególnie gdy jej bronili lub popierali⁴¹. Odstępstwo od wiary i przynależność do sekty musiała być prawnie lub faktycznie notoryczną (kan. 2197). Notoryczne odstępstwo od wiary pozbawiało prawa pogrzebu kościelnego niezależnie od tego czy było połączone z zapisaniem się lub przystąpieniem do sekty, czy też nie. Herezja, schizma i ateizm musiały być połączone z notoryczną przynależnością do jakiejś grupy, poprzez formalne zapi-

³⁸ J.L. Gutierrez, *Gli altri atti del culto divino (cann. 1166-1204)*, w: *La funzione di santificare della Chiesa*, Milano 1995, s.184.

³⁹ E. Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego...*, s.202.

⁴⁰ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne...*, s.400.

⁴¹ *Wyjaśnienie Kongregacji św. Oficjum z dn. 1.07.1949 r.*, AAS 41(1949) s. 334.

sanie się lub też branie udziału w nabożeństwach lub innych zgromadzeniach takich grup⁴².

3. Ekskomunikowanych lub obłożonych interdyktem, po wyroku skazującym lub stwierdzającym (kan. 1240 par. 1, n. 2). Dopóki taki wyrok nie został wydany, osoba nie była pozbawiona pogrzebu. Na równi z wyrokiem był traktowany dekret właściwego przełożonego kościelnego, wymierzający lub stwierdzający ekskomunikę względnie interdykt⁴³.
4. Samobójców, którzy z rozmysłem odebrali sobie życie (kan. 1240 par. 1, n. 3). Samobójstwo musiało być popełnione z rozmysłem, czyli z pełną przytomnością umysłu i całkowitą swobodą działania.
5. Zmarłych w pojedynku lub na skutek ran w nim odniesionych (kan. 1240 par. 1, n. 4).
6. Osób, które zdecydowały o spaleniu swojego ciała po śmierci z racji przeciwnych wierze chrześcijańskiej (kan. 1240 par. 1 n. 5).
7. Publicznych i jawnych grzeszników (kan. 1240 par. 1, n.6). Do grona tych osób zalicza się bigamistów, żyjących w konkubinacie, złączonych jedynie ślubem cywilnym (bez przeszkód kanonicznych do zawarcia małżeństwa sakramentalnego), publicznych gorszycieli (którzy zmarli podczas popełniania ciężkiego grzechu np. morderstwa, o ile grzech jest ciężki a brak żalu pewny). Trudno natomiast jednoznacznie oceniać osoby, które przez dłuższy czas nie praktykowały, a nawet lekcewały życie religijne. Łączy się to bowiem zazwyczaj ze zwykłym *lenistwem duchowym*. Publicznym staje się ten grzech, który jest powszechnie znany, lub zdarzył się w takich okolicznościach, że faktu nie da się ukryć. Jawnym zaś takie wykroczenie moralne, co do którego nie ma wątpliwości ani co do faktu, ani co do złej intencji działającego⁴⁴.

Jeżeli w wymienionych przypadkach zachodziła jakakolwiek wątpliwość co do faktu powodującego pozbawienie pogrzebu kościelnego, poczytalności lub istnienia oznak skruchy należało odnieść się do ordynariusza (kan. 1240 par. 2).

Za pozbawionych pogrzebu kościelnego nie wolno było doprawić Mszy pogrzebowej, Mszy św. w rocznicę ich śmierci, ani też innych publicznych nabożeństw (kan. 1241).

⁴² Bączkowiec, s.410.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne...*, s.402; Bączkowiec, s.411-412.

W dniu 20.09.1973. ukazał się Dekret Kongregacji Doktryny Wiary, stwierdzający, iż nie należy odmawiać pogrzebu jawnym grzesznikom jeżeli przed śmiercią dali jakieś oznaki pokuty, o ile wykluczy się publiczne zgorszenie wiernych. W dokumencie wyraźnie zaznaczono modyfikację kan. 1240⁴⁵. Wydaje się więc iż od tej pory należało stosować wyraźnie łagodniejszą interpretację tegoż kanonu. Do oznak pokuty można zaliczyć prośbę o przybycie kapłana, ucałowanie krzyża lub Biblii, wzbudzenie aktu żalu za grzechy. Sytuacja staje się jeszcze jaśniejsza, gdy ktoś przed śmiercią przystąpił do sakramentu pokuty. O oznakach pokuty może zaświadczyć nawet jedna wiarygodna osoba⁴⁶.

Kodeks z 1983 r. wprowadził w omawianej materii pewne zmiany. Zgodnie z kan. 1184 par. 1 pozbawienie pogrzebu kościelnego dotyczy teraz jedynie:

- a) notorycznych apostatów, heretyków i schizmatyków,
- b) osób które wybrały spalenie swojego ciała z motywów przeciwnych wierze chrześcijańskiej,
- c) jawnych grzeszników, którym nie można przyznać pogrzebu bez publicznego zgorszenia.

Pogrzebu kościelnego nie udziela się oczywiście również nie ochrzczonym (za wyjątkiem katechumenów).

Kościół nie odmawia już jednak pogrzebu ekskomunikowanym i obłożonym interdyktem, samobójcom oraz zmarłym w pojedynkach (których dzisiaj raczej się już nie praktykuje). Pozostał jednak w mocy zakaz pogrzebu wyznających doktrynę materialistyczną i antychrześcijańską⁴⁷. Do pozbawienia pogrzebu jawno grzeszników nie wystarcza już dzisiaj, aby ich złe postępowanie było publiczne, czyli powszechnie znane, musi ono bowiem powodować publiczne zgorszenie. Oceny, czy istnieje zgorszenie wiernych dokonuje duszpasterz parafii w której ma się odbyć pogrzeb. W praktyce w sytuacjach wątpliwych w pogrzebie wprowadza się pewne ograniczenia w zakresie aktów liturgicznych np. odprowadza się jedynie ciało zmarłego na cmentarz⁴⁸.

Zgodnie z kan. 1185 pozbawienie pogrzebu zawiera w sobie także odmowę odprawienia jakiegokolwiek Mszy pogrzebowej. Nie ma już jed-

⁴⁵ AAS 65(1973) s.500.

⁴⁶ F. Przytuła, *Pozostałe akty kultu bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r.*, t.III, Lublin 1986, s.367.

⁴⁷ E. Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego...*, s.203.

⁴⁸ Tamże, s.204.

nak zakazu sprawowania Mszy św. rocznicowej, można oczywiście również celebrować Eucharystię w intencji zmarłego, według formularza innego niż pogrzebowy.

Ponieważ Kościół nie może rozstrzygać o losie zmarłego, a pogrzeb posiada charakter modlitwy wstawienniczej za zmarłych dlatego raczej należy popierać tendencję by jak najrzadziej odmawiać pogrzebu, ograniczając się do przypadków koniecznych ze względów duszpasterskich. Słusznym wydaje się więc wspomniany zwyczaj ograniczania w niektórych przypadkach pewnej zewnętrznej okazałości, co w opinii wiernych stanowi wyraz pewnej dezaprobaty w stosunku do tych, którzy nie trzymali żywej więzi z Kościołem⁴⁹.

Zakończenie

Waga problemów związanych z pogrzebem kościelnym znalazła swoje odzwierciedlenie w licznych przepisach prawa kanonicznego, obowiązujących od 1917 roku. Zmiany w prawodawstwie tego okresu szły w kierunku upraszczania istniejących norm. Proces taki widoczny jest przykładowo we wprowadzeniu większej swobody w wyborze kościoła nabożeństwa pogrzebowego, czy rezygnacji z konieczności posiadania przez przygotowujących pogrzeb, specjalnego pełnomocnictwa, na podstawie którego zezwalano na celebrację nabożeństwa w innej świątyni niż przewidywały to przepisy ogólne.

W zmianie przepisów widać też wzrost zaufania Kościoła do swoich wiernych. Nie zakłada się już złej woli wiernego w jego decyzji o kremacji swojego ciała po śmierci, wymagając udowodnienia ewentualnych pobudek antyreligijnych i dopuszczając do spalenia ciała. Jest to także wyraz zrozumienia aktualnych problemów, wiążących się z coraz dotkliwszym problemem braku nowych miejsc grzebalnych w dużych miastach.

Zmieniające się prawo poszerzyło krąg osób którym przyznaje się dzisiaj pogrzeb kościelny. W duchu posoborowego ekumenizmu zezwolono pod pewnymi warunkami na pogrzeb w Kościele katolickim ochrzczonych niekatolików. Do takiego pogrzebu mają też prawo dzieci nieochrzczone, których rodzice pragnęli aby ich pociechy przyjęły ten sakrament przed swoją śmiercią. Zmiany posoborowe wpłynęły także na dopuszczenie do grona szafarzy pogrzebu diakonów, a nawet osób świeckich.

⁴⁹ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne...*, s.400.

Kościół zrezygnował z tzw. taksy pogrzebowej, czyli cennika za usługę świadczoną na rzecz zmarłego, na korzyść ofiary, określanej ramowo przez biskupów w zależności od warunków danego regionu. Zlikwidowano również klasy pogrzebów, przypominając o jednakowym traktowaniu wszystkich zmarłych.

Zmiany, które dokonały się w prawodawstwie kościelnym w kwestii pogrzebu z pewnością przyczyniły się do łatwiejszego i wygodniejszego stosowania prawa w obliczu tak trudnej sytuacji życiowej jaką jest śmierć bliskiej osoby, dla dobra zmarłych jak i pozostałych przy życiu wiernych.

Evolution of the regulations about the Church funeral from the Code of Canon Law 1917

Church funerals are to be celebrated according to the norms of the liturgical books. In these rites the Church prays for the spiritual support of the dead, it honours their bodies, and at the same time it brings to the living the comfort of hope. Many funeral regulations are also in the Canon Law. This article shows the canon norms from the year 1917 to the Code of Canon Law of the pope John Paul II.